

ТРУДОВЕ ПРАВО; ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

DOI: 10.34015/2523-4552.2024.2.02

УДК 349.2

Кайда Н. Я.,

*докторка юридичних наук, адвокат,
членкиня Комітету з трудового права
НААУ, доцент кафедри публічного
управління ДЗВО «Університет
менеджменту освіти»
ORCID: 0000-0003-1373-7936*

Дубас Д. І.,

*студентка 4-го курсу денної форми
навчання Навчально-наукового
інституту права Київського
національного університету
імені Тараса Шевченка*

ГАРАНТІЇ ЗАХИСТУ ТРУДОВИХ ПРАВ ВИКРИВАЧІВ: МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД ТА АКТУАЛЬНА НАЦІОНАЛЬНА СУДОВА ПРАКТИКА

У статті досліджено гарантії захисту трудових прав викривачів у контексті боротьби з корупцією. Звернута увага, що гарантії захисту трудових прав викривачів є ключовим інструментом у боротьбі з корупцією. Виявлені основні в Україні проблеми в їх реалізації, зокрема є прогалини у законодавстві, нечіткість визначень термінів, складність процедур, відсутність ефективних механізмів захисту та недостатня обізнаність працівників і роботодавців. Вказано, що ці недоліки створюють бар'єри для викриття корупційних правопорушень, а також призводить до випадків переслідування викривачів.

Розглянуто актуальну судову практику, зокрема рішення КЦС ВС, яке підкреслює важливість захисту викривачів від негативного впливу роботодавців. В результаті проведеного дослідження відмічена готовність судів захищати права викривачів, включно із поновленням на роботі та компенсацією збитків. Така позиція судової влади сприяє зміцненню довіри до судової системи та мотивує громадян повідомляти про корупцію.

Виявлено основні проблеми: прогалини у законодавстві, відсутність ефективних механізмів реалізації гарантій та недостатню обізнаність працівників і роботодавців. Водночас наголошено на позитивних тенденціях у судовій практиці, що сприяють зміцненню довіри до судової системи. Для ефективного захисту викривачів в статті пропонується вжити заходів до

вдосконалення національного законодавства, на необхідності гармонізації його з міжнародними стандартами, розробки чітких процедур захисту викривачів, посиленні відповідальності за порушення прав викривачів, створити спеціалізовані органи та впровадити міжнародні стандарти захисту викривачів.

Ключові слова: викривач, трудові права, захист викривачів, корупція, судова практика, трудове законодавство, гарантії, міжнародні стандарти.

Постановка проблеми.

Міжнародні партнери постійно наголошують, що одним із ключових бар'єрів на шляху України до вступу в Європейський Союз є високий рівень корупції. Ця проблема не лише підриває міжнародний авторитет України, але й спричиняє значні внутрішні загрози, зокрема знижує довіру громадян до органів державної влади, послаблює ефективність державного управління та зводить нанівець принцип верховенства права. В таких умовах надзвичайно важливим є впровадження дієвих механізмів протидії корупції, серед яких ключову роль відіграє інститут викривачів. Викривачі, як особи, які повідомляють про корупційні дії чи порушення в органах влади, часто стикаються з істотними ризиками, зокрема з порушенням їхніх трудових прав, тиском на робочому місці, звільненням, дискримінацією чи іншими формами переслідування. Такі загрози стримують людей від викриття корупційних дій, що, у свою чергу, ускладнює боротьбу з корупцією. У цьому контексті гарантії захисту трудових прав викривачів стають ключовим елементом ефективної системи запобігання та протидії корупції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тема захисту трудових прав викривачів активно досліджується в наукових і правових колах

через її актуальність для боротьби з корупцією та забезпечення соціальної справедливості. У дослідженнях наголошується на ролі викривачів як ключових елементів у системах контролю та прозорості. Віталій Мурашин у статті «Правовий статус викривачів у сфері запобігання корупції: проблеми та перспективи» (2022) аналізує законодавство України та висвітлює прогалини в нормативно-правовому регулюванні. Автор звертає увагу на необхідність удосконалення Закону України «Про запобігання корупції» в частині гарантій для викривачів.

Олена Овчаренко у роботі «Захист прав викривачів в Україні: порівняльно-правовий аналіз» (2023) порівнює українське законодавство із правовими нормами ЄС. Основний акцент зроблено на невідповідності процедур захисту викривачів міжнародним стандартам. Юлія Смал у статті «Роль викривачів у забезпеченні прозорості діяльності державних органів» (2021) розкриває значення захисту трудових прав викривачів для зміцнення демократичних процесів в Україні. Автор зазначає, що на практиці гарантії захисту викривачів часто залишаються декларативними.

У багатьох публікаціях наголошується на прогалинах у законодавстві, недоліках судової

практики та відсутності реальних механізмів захисту викривачів у низці країн, включаючи Україну. Дослідники закликають до гармонізації національних законодавств із міжнародними стандартами, зокрема через імплементацію Директиви (ЄС) 2019/1937. Також рекомендується посилити фінансові стимули для викривачів та вдосконалити механізми судового захисту.

Постановка завдання. Критично важливим в сфері боротьби з корупцією є співпраця суспільства та держави, яка виражається в існуванні інституту викривача. Однак, законодавством не визначені засоби для забезпечення анонімності викривача, способи захисту, а також механізм дій у випадку розкриття його особи третьою стороною. Дослідження має на меті виявити недоліки в системі реалізації гарантій та запропонувати рекомендації щодо вдосконалення законодавства в сфері реального гарантування захисту трудових прав викривача. Зміни в цій сфері зможуть підвищити рівень вмотивованості працівників, у випадку виявлення ними факту вчинення корупційного правопорушення за місцем роботи, повідомляти відповідні органи про такі дії.

Виклад основного матеріалу. Викривач – це фізична особа, яка добровільно повідомила або розкрила інформацію про факти корупції або інших кримінальних правопорушень, які загрожують суспільним інтересам, а також про порушення законодавства, що створює небезпеку для життя чи здоров'я людей, довкілля, національної безпеки, економічних інтересів держави.

Правовий статус викривача визначається Законом України «Про запобігання корупції» та іншими нормативно-правовими актами. Викривач наділений спеціальними правами та гарантіями, спрямованими на захист його від звільнення, дискримінації та інших негативних наслідків, пов'язаних з розкриттям інформації.

Правові підстави захисту трудових прав викривачів впливають з Конституції України, зокрема, статті 34, яка гарантує кожному право на свободу думки і слова, а також статті 43, яка гарантує право на працю. Крім того, важливим джерелом правового регулювання є Закон України «Про запобігання корупції», який детально визначає права та гарантії викривачів, а також передбачає відповідальність за порушення цих прав. Іншими нормативно-правовими актами, що регулюють питання захисту викривачів є Кодекс законів про працю України, Цивільний кодекс України, Кримінальний кодекс України, Міжнародні конвенції та угоди, ратифіковані Україною (наприклад, Конвенція Ради Європи про захист осіб, які повідомляють про порушення закону в інтересах загального інтересу).

На рівні статті 53-4 Закону України «Про запобігання корупції» містяться окремі конкретні положення про захист трудових прав викривача, а саме неможливість безпідставної відмови у прийнятті на роботу викривача, чи його близьких людей; неможливість звільнення чи порушення до звільнення викривача у зв'язку із його повідомленням про факт корупційного

правопорушення; неможливість притягнення викривача-працівника до дисциплінарної відповідальності тощо. Однак, є ряд суттєвих прогалин законодавства та проблем на практиці, що перешкоджають ефективному функціонуванню інституту викривача.

По-перше, поняття «викривач», «корупція» та інші ключові терміни часто трактуються неоднозначно, що ускладнює застосування законодавства на практиці. По-друге, існуючі механізми захисту викривачів часто є неефективними або не працюють. Зокрема, процедури розгляду повідомлень про корупцію є затягнутими, а відповідальність за порушення прав викривачів не завжди настає. По-третє, багато потенційних викривачів бояться повідомляти про корупцію через загрозу звільнення, дискримінації або навіть фізичної розправи. По-четверте, як працівники, так і роботодавці часто не мають достатньої інформації про свої права та обов'язки в контексті захисту викривачів. По-п'яте, в Україні відсутні спеціалізовані органи, які б займалися виключно захистом викривачів і забезпечували ефективне розслідування їхніх повідомлень.

Необхідно уточнити та конкретизувати важливі законодавчі визначення, розробити чіткі й прості процедури розгляду повідомлень про корупцію, передбачити швидкі та ефективні заходи реагування на такі повідомлення, а також посилити відповідальність за порушення прав викривачів. Також, потрібно проводити інформаційні кампанії серед працівників, роботодавців та широкої громадськості

щодо прав викривачів та механізмів їх захисту, організовувати тренінги для суддів та адвокатів щодо особливостей розгляду справ викривачів. Без сумніву, важливим є створення спеціалізованих органів, які б займалися виключно захистом викривачів, сліdkували за фактами порушення гарантій викривача і забезпечували ефективне розслідування їхніх повідомлень.

Аби підвищити вмотивованість працівників ставати викривачами та сприяти, в такий спосіб, спеціалізованим органам в боротьбі з корупцією, не менш важливим є посилення гарантій захисту викривача у трудовому законодавстві, а саме розширити перелік заходів, у випадку порушення прав викривача з боку роботодавця. Викривачі часто стикаються з осудом та недовірою, що ускладнює їхнє становище та зменшує рішучість у заяві про факт вчинення корупційного правопорушення за його місцем роботи.

Попри низку згаданих недоліків, судова практика тяжіє до позитивних кроків в сторону гарантування захисту трудових прав викривача. В Постанові Верховного Суду від 19 квітня 2023 року у справі № 761/8294/21 (провадження № 61-4650св22) Суд дійшов висновку, що працівника, який набув статусу викривача, не може бути звільнено з роботи, піддано з боку керівника або роботодавця іншим негативним заходам впливу у зв'язку з повідомленням. З цього рішення виходить, що саме роботодавець зобов'язаний доводити, що звільнення викривача не пов'язане зі здійсненням ним повідомлень про можливі факти

порушення вимог Закону України «Про запобігання корупції».

У згаданій справі працівник був викривачем, та роботодавець (відповідач) про це знав. Працівник вважає, що його було звільнено з роботи за прогул без поважних причин, згідно пункту 4 статті 40 КЗпП України, незаконно. Адже його відсутність на робочому місці, у вказаний в Наказі про звільнення час, пов'язана та підтверджена зверненням до медичної установи.

Суд дійшов висновку щодо можливості підтвердження відсутності працівника на робочому місці за станом здоров'я довідкою медичної установи, а також те, що роботодавець повинен доводити, що звільнення позивача не пов'язане зі здійсненням ним повідомлень про можливі факти порушення вимог Закону України «Про запобігання корупції». З аналізу обставин КЦС ВС дійшов висновку про наявність причинно-наслідкового зв'язку від повідомленням про можливий факт зловживання службовим становищем службовими особами роботодавця та застосування ними до працівника-викривача негативних заходів впливу. З огляду на це, суд касаційної інстанції вважає наказ про звільнення працівника протиправним, законність потреби в поновленні його на роботі, а також обґрунтованість стягнення з роботодавця на користь працівника середнього заробітку за час вимушеного прогулу.

Позитивні судові рішення на користь працівників-викривачів є ефективним інструментом боротьби з корупцією, превентивним засобом, стримуючи потенційних порушників закону від неправомірних дій.

Знаючи про високу ймовірність притягнення до відповідальності та відшкодування збитків, посадовці будуть більш обережними у своїх діях, а працівники – більш схильними повідомляти про корупційні правопорушення. Реальні позитивні рішення в сторону працівника-викривача також демонструють готовність держав захищати тих, хто наважується співпрацювати з державою у виявленні законних дій, а це в свою чергу дає плацдарм для реалізації права на свободу слова та сприяє зміцненню довіри громадян до правоохоронних органів та судової системи.

У контексті захисту трудових прав викривача корисним є розглянути міжнародний досвід. Директива (ЄС) 2019/1937 Європейського Парламенту та Ради від 23 жовтня 2019 року стала ключовим правовим інструментом Європейського Союзу в захисті викривачів. Директива зобов'язує держави-члени забезпечити базові гарантії захисту викривача: конфіденційність його особи, безпечні канали для повідомлення про порушення, заборона будь-яких форм репресій (звільнення, дискримінація, зниження зарплати тощо). Особливістю Директиви є те, що тягар доведення відсутності причинно-наслідкового зв'язку між діями роботодавця та фактом викриття покладається на роботодавця. Це створює сильний механізм захисту викривачів у ЄС.

Whistleblower Protection Act (1989) є фундаментальним нормативним актом США, що забезпечує захист федеральних службовців. Закон спрямований на запобігання репресіям проти працівників, які

розкривають інформацію про зловживання владою, марнотратство ресурсів або порушення закону. Акт забезпечує право на відновлення на посаді, компенсацію шкоди та відшкодування судових витрат. Закон передбачає діяльність Офісу спеціального радника (Office of Special Counsel), який розглядає скарги викривачів і забезпечує правовий захист.

Австралійський Public Interest Disclosure Act (2013) створює правову основу для захисту державних службовців, які повідомляють про порушення. У ньому мість я положення про захист від дисциплінарних заходів та звільнення, чіткі процедури розслідування повідомлень викривачів. Цей закон сприяє розвитку культури «безпечного викриття», стимулюючи викривачів діяти в інтересах суспільства.

Висновок. Гарантії захисту трудових прав викривачів є ключовим інструментом у боротьбі з корупцією, проте в Україні їх реалізація стикається зі значними проблемами. Негативними аспектами є прогалини

у законодавстві, нечіткість визначень термінів, складність процедур, відсутність ефективних механізмів захисту та недостатня обізнаність працівників і роботодавців. Це створює бар'єри для викриття корупційних правопорушень, а також призводить до випадків переслідування викривачів. Однак позитивна судово-практика, як-от рішення ВС від 19 квітня 2023 року у справі № 761/8294/21 та інші, демонструють готовність судів захищати права викривачів, включно із поновленням на роботі та компенсацією збитків. Це сприяє зміцненню довіри до судової системи та мотивує громадян повідомляти про корупцію. Для ефективного захисту викривачів необхідно вдосконалити законодавство, розробити чіткі процедури, посилювати відповідальність за порушення їхніх прав, створити спеціалізовані органи та впровадити міжнародні стандарти, як це передбачено Директивою (ЄС) 2019/1937. Лише комплексний підхід дозволить перетворити викриття корупції на дієвий інструмент суспільних змін.

Список використаних джерел

1. Конституція України. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 1996. № 30. с. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 20.03.2024).
2. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 20.03.2024).
3. Про запобігання корупції Про запобігання корупції : Закон України від 14.10.2014 № 1700-VII / Відомості Верховної Ради (ВВР), 2014 р., № 49, стор. 2056 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18> (дата звернення: 25.03.2024).
4. Кодекс законів про працю України від 10.12.1971 № 322-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08> (дата звернення: 25.03.2024).
5. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 25.03.2024).

6. Постанова Верховного Суду від 19 квітня 2023 року у справі № 761/8294/21 (провадження № 61-4650св22): <https://reyestr.court.gov.ua/Review/110395768> (дата звернення: 27.03.2024).

7. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини) : Верховна Рада України. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення: 27.03.2024).

8. Мурашин В. Правовий статус викривачів у сфері запобігання корупції: проблеми та перспективи. *Юридичний журнал*. 2022. № 2. С. 34–39.

9. Овчаренко О. Захист прав викривачів в Україні: порівняльно-правовий аналіз. *Актуальні проблеми права*. 2023. № 4. С. 44–51.

10. Смаль Ю. Роль викривачів у забезпеченні прозорості діяльності державних органів. *Науково-практичний коментар*. 2021. 65 с.

11. Інтернет-документ НАЗК «Права та гарантії захисту викривачів відповідно до Закону України «Про запобігання корупції»: <https://nazk.gov.ua/uk/documents/prava-ta-garantiyi-zahystu-vykrivachiv-vidpovidno-do-zakonu-ukrayiny-pro-zapobigannya-koruptsiyi/> (дата звернення: 28.03.2024).

12. Науково-практичний коментар законодавства України про захист викривачів корупції / за заг. ред. О. Нестеренко. Київ : ТОВ РЕД ЗЕТ, 2021. 140 с.

13. Науково-практичний коментар Закону України «Про запобігання корупції» / В. С. Ковальський, О. І. Миколенко, Є. Л. Стрельцов, О. І. Клименко. Київ: Юрінком Інтер, 2018. 380 с.

Kaida N., doctor of legal sciences, lawyer, member of the Labor Law Committee of Ukrainian National Bar Association, associate professor of the State Institution of Higher Education of the University of Educational Management National Academy of Educational Sciences of Ukraine

ORCID: 0000-0003-1373-7936

Dubas D., 4th year full-time student at the Educational and Scientific Institute of Law of Taras Shevchenko National University of Kyiv

Guarantees for the protection of whistleblowers' labor rights: international experience and current national judicial practice

The article examines the guarantees of protection of whistleblowers' labor rights in the context of the fight against corruption. It is noted that guarantees of protection of whistleblowers' labor rights are a key tool in the fight against corruption. The main problems in their implementation in Ukraine are identified, in particular, there are gaps in the legislation, unclear definitions of terms, complexity of procedures, lack of effective protection mechanisms and insufficient awareness of employees and employers. It is indicated that these shortcomings create barriers to exposing corruption offenses, and also lead to cases of persecution of whistleblowers.

Current judicial practice is considered, in particular the decision of the CCS of the Supreme Court, which emphasizes the importance of protecting whistleblowers from the negative influence of employers. As a result of the study, the willingness of courts to protect the rights of whistleblowers, including reinstate-

ment and compensation for losses, was noted. Such a position of the judiciary helps to strengthen trust in the judicial system and motivates citizens to report corruption.

The main problems identified are: gaps in legislation, lack of effective mechanisms for implementing guarantees, and insufficient awareness among employees and employers. At the same time, positive trends in judicial practice are emphasized, which contribute to strengthening trust in the judicial system. For effective protection of whistleblowers, the article proposes to take measures to improve national legislation, the need to harmonize it with international standards, develop clear procedures for protecting whistleblowers, strengthen responsibility for violations of whistleblowers' rights, create specialized bodies, and implement international standards for protecting whistleblowers.

Keywords: *whistleblower, labor rights, protection of whistleblowers, corruption, judicial practice, labor legislation, guarantees, international standards.*